

AHUND YUSIF ZIYA TALIBZADENİN TÜRKİYEDEKİ DİNİ, SİYASİ VE HERBİ FEALİYETLERİ (1906-1918)

Religious, Political and Military Activity of Akhund Yusif Ziya Talibzade in Turkey (1906-1918)

*Minahanım ESEDLİ**

Özet

XX esrin evvellerinde Azerbaycan ictimai-siyasi, elmi-medeni ve dini-kulturoloji fikrinin feal nümayendelerinden biri – Azerbaycan edebiyatının klassiki Abdulla Şaikin büyük kardaşı Ahund Yusif Ziya Talibzadenin dini, siyasi ve herbi fealiyyetinin 1906 – 1918-ci illeri ehate eden Türkiye dövrü araşdırılır. Onun Osmanlı sultanına Kuran aparması hadisesi, Balkan herbi ve Birinci Dünya savaşında iştirakı, Kafkaz İslam Ordusundaki fealiyyetleri arhiv materiallarına ve elmi menelere istinaden tedkik edilir.

Anahtar Kelimeler: Yusuf Ziya Talibzade, Kardaş Kömeyi, Füyuzat

Abstract

An article studies social and political, scientific and cultural and religious and cultural thoughts of the Azerbaijan classic Abdulla Shaig's eldest brother, akhund Yusif Ziya Talibzade and his religious, political, and military activity (1906-1918) in Turkey. Based on archive sources an article also describes his delivery of Koran to Turkish sultan, participation in the Balkan War and First World War, activity in Caucasus Islamic Army.

Key Words: "Yusuf Ziya Talibzade", Brother Help, "Füyuzat"

Azerbaycanın ünlü elm, medeniyet, siyaset ve herbi hadimi Y. Z. Talibzade Türkiye "İttihad ve terekki" komitesi ve Türkiyede fealiyyet gösteren "İttihad ve terekki" cemiyyeti ile sıhı elakede olmuştur. Hüsüsile de 1908-ci il Türkiye inkilabından sonra mühaciretde olan türk panislamistleri ve pantürkislerinin hamısı Vetene kayıtdıktan ve Rusiyalı ekide yoldaşlarının da İstanbula penah getirmesinden etibaren münasibetler daha da müntezem karakter daşımışdır.

Azerbaycanın mühacir ziyalılarından olan Nağı Keykurun Ankarada neşr olunan "Azerbaycan" aylık kültür dergisinde "Böyük bir heyirsever Hacı Zeynalabdin Tağızade (hatire defterinden bir yarpak)" başlıklı mekalesinde yazır ki, Kurani Kerimi ilk defe Azeri şivesiyle türkceye tercüme etdiren Hacı Zeynalabdin olmuştur. Bu Kurani Kerimi 4000 altın lire deyerinden ziynetli daş ve almazlarla bezeyerek Yusif Ziya Talibzadenin vasitesi ile İstanbula Sultan Ebdülhemide hediye olarak gönderir.¹

Hekiketen de menbelerde "Azerbaycan Türklerinin Bakı Müslüman Cemiyyeti Heyriyyesi vasitesile, 1906 – 1907-ci illerde Osmanlı Hökumeti ve Padişah ile ilişkiler kurduğu görülmekdedir. Hetta cemiyet bu tarihlerde, cemiyetin üyesi Talibzade Ahund Yusif Efendini İstanbula göndermişdir."²

* Doç. Dr., Azerbaycan Devlet Medeniye ve İnceneset Üniversitesi – Bakü

¹ Naki Keykurun, **Böyük Bir Hayırsever Hacı Zeynalabidin Takızade**, Azerbaycan, Mayıs, S. 14 (62), 1957, s. 17.

² Betül Aslan, **I. Dünya Savaşı Esnasında "Azerbaycan Türkleri"nin "Anadolu Türkleri"ne "Kardaş Kömegi (Yardımlı) ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 44; Z. Kuluzade, **Gender Azerbaycanda**, BMT'nin Ehali Fondunun Neşri, Bakı 2003.

Demeli, Ahund Yusifin Türkiye ile elakelerinin esasında heyriyye ve maarif cemiyetleri durmuştur. Bu gedişlerde diger meksedlerle yanaşı, Ahund Yusifin publisitik fealiyyeti de ehemiyetli yer tutmaktadır.

1905-ci ildən etibaren Azərbaycan türkləri hem ferdı olarak, hem de cemiyetler halında Türkiye ile münasibetler kurmuşlar. Onlar Azərbaycan halkının sosial ve medeni bahımdan inkişafında Osmanlı dövlətindən yardımlar istemiş, tehsil ve din sahelerinde Türkiyeden bezi telebler etmişler. Bakı Müslüman Heyriyye Cemiyetinin kuruluşunun ilk illerinde, Osmanlı padişahı ve hökumeti ile elakeler kurmak üçün cehdler edilmişdir. Bu meksedle cemiyetin üzvü, müellimlikle yanaşı, hem de Bakıda çıhan “Teze Heyat” kezetinin yazarı olan Ahund Yusif Talıbzade 1907-ci ilin temmuzunda İstanbula gönderilmişdir. A. Y. Talıbzade özü ile Bakı Müslüman Heyriyye Cemiyeti İdaresinin möhürü ve Heyriyye Cemiyeti ve Neşri Maarif Cemiyetinin reisi – Hacı Zeynalabdin Tağıyevin imzası olan bir vekaletname aparmışdır.

Türkiye Cümhuriyyeti “Başbakanlık Osmanlı Arhivi”nde mühafize olunan tarihi senedlere istinaden, tedkikatçı Betül Aslan bu mövzuda çoh geniş bilgiler verir.³ Onun tekdimatında sözügeden vekaletname hakkında tam melumat alırık:

“Vekaletname

Bu ahır vahtlarda Rusiyada sakin otuz milyon Müslüman Cemaeti arasında terekki ve teali meyyali görünmekdedir. Ancak bizlerin müntezem mekteblerimiz ve kütubi-elmiye ve fenniye ve tedrisiyyelerimiz lüzumi derecesinde mövcud bulunmadığından hilafeti-celilei uzmanın sayei-maarif vayesinde yaşayan müslümanlarla bir kat daha elake ve rabite kesb etmek meksediyle Cemiyeti İslamiyye ezalarından, Ulumi Arabiyye Müderrisi ve Mektebi İdadi Müellimi Ahund Yusif Talıbzade Efendi teatii efkar ve vesateti lazımede bulunmak meksediyle merkezi hilafeti uzma olan Dersaadete irsal olundu.

Dersaadet memurin-i aidesi terefinden kendisine müavinet-i lazımede bulunulmasını biz Rusiya Müslümanları istirham ederiz.

Mühür
Bakı Müslüman Cemiyet-i Heyriyye İdaresi

Neşri Maarif ve Umur-ı Heyriyye Cemiyet-i İslamiyye Reisi
General Hacı Zeynalabidin Tağıyev”

Betül Aslanın haklı olarak yazdığı kimi⁴, bu vekaletnamede maraklı olan teref yalnız Azərbaycan müslümanları üçün deyil, Rusiyada yaşayan 30 milyon müslüman üçün yardım teleb edilmesidir. Heyriyye Cemiyeti terefinden verilmiş bu vekaletname ile İstanbula gelen Talıbzade Yusif Efendi, Sedaret mekamina 31 iyul 1323 (19 avkust 1907) tarihinde tekdım etdiyi (Başbakanlık Osmanlı Arhivinde mühafize olunan) yazıda, özünün Heyriyye Cemiyetinin idare işlerinde vezife daşıdığını, ülema bir aileden geldiğini, Rüs yüksek okulundan mezun olduğunu, Zeynalabidin Tağıyevin, Rusiyada bezi kandırılmış, ağılsız müslümanların hilafet mekamu ve Osmanlı padişahı hakkında yaptıkları kerezkerane neşriyyata cavab vererek, onları tesirsiz burahmak, müslüman ehalini menen ve dinen hilafet mekamina daha küvvetli olarak bağlamak ve onları aydınlatmak üçün neşr etdiyi günlük “Teze Heyat” kezetinde (1907 – 1908-ci iller arasında Bakıda çıhan edebi, siyasi, iktisadi türk kezetinin mesul müdiri ve baş yazarı Haşım bey Vezirov olmuştur – M. E.) yazarlık yaptığını bildirdikden sonra, Bakıda İslam Heyriyye Cemiyetinin kurucusu ve başkanı olan Hacı Zeynalabdin Tağıyevin tekib etmeye çalışdığı hetti hareketi, ana hetleriyle bu şekilde bildirmişdir:

³ Betül Aslan, *age.*

⁴ Betül Aslan, *age.*, s. 64.

“1. İndiye keder Kafkaz Türkleri yazışmalarında hep farscanı kullanmışlar. Bundan sonra farscanın yerine ana dilimiz olan Türkcenin kullanılması ve geliştirilmesi.

2. Bilumum mekteb kitablaramızın Osmanlı türkcesi ile yazılması.

3. Mekteblerimizin proqramının Osmanlı Maarif proqramına göre yapılması.

4. Merkezi İdaresi Bolkaristanın Varna şeheri ile İranın Urmiye şehirlerinde bulunan “Ermeni-Amerikan ve Ermeni-Proteston Komitei Muzırrasının Kafkaz ve Azerbaycan türklerini Hilafet mekamına bağılılıktan ve mükeddes kaye olan İslam ittihadından uzaklaştırmak için erebce, türkce, farsca ve kürdceye vakif olan ermeniler tarafından Kafkaza zererli neşriyyatlar sohumaktadır. Bunları bir an önce tesirsiz hala getirmek ve Kafkaz müslümanlarını etkilemelerini önlemek için karşı neşriyyatda bulunulması.

5. İrana, Misire ve Avropaya ferarilik edib, oralarda tutunamayarak Kafkaza dönmek isteyenlere izin verilmemesi.

6. Mekteb müdirleri ve öyretmenlerin Osmanlı Hökümetinin de uygun görmesi ile İstanbuldan tedarük edilmesi.

7. Dini kitabların tefsirleri, peyğamberimizin hadisleri, ehlaki kitablar ve bu konulardaki yararlı tamimlerin yayınlanması”⁵

Y. Z. Talibzade Bakı Müslüman Heyriyye Cemiyetinin ve onun sedri H. Z. Tağıyevin heyata keçirmeye çalışdığı esas meseleleri bu şekilde açıkladıktan sonra Kurani Kerimin Hacı tarafından hazırlatdırılmış üç cildlik türkce tefsirini, onun (H. Z. Tağıyevin) yazdığı bir mektubla birlikde, Osmanlı Dövletinin Padişahı ve müslümanların helifesi olan II Ebdülhemide verilmek için Sedaret mekamına tekdin etmişdir. H. Z. Tağıyev tarafından Osmanlı Padişahı Sultan II Ebdülhemide A. Y. Talibzade vasitesile gönderilen hemin mektubun metni beledir:

“Atabe-i felek-mertebe-i cenab-ı zillullahi azamiye Veli-ni met-i cihan efendimiz hazretleri!

Bu ana keder Rusya Devletinin taht-i hükümetinde bulunan biz otuz milyon Türk Müslümanlarının beyninde Türk lisanında Kuran-ı Şerifin tefsiri bulunmadığından ekseriyyetle onun mezamin-i alieysinden istifade-yab olamıyorduk. Lihaza bu ahır vakitlerde saye-i hilafetvaye-i cenab-ı zillullahi azamilerinde Bakü ülemasından vilayet kadısı kulları vasitasıyla Kelamullah-ı Şerifi Türk lisanında tefsir etdirüb tab ve neşrine muvaffak oldum.

Ahd-i meali-vefd-i cenab-ı padişahilerinde hasıl olan işbu muvaffakiyyet-i kemteranenin şükranesi yolunda huzur-ı celil-i şehriyarilerine mahza arz-ı fariza-i ubudiyyete vesile olmak üzre mezkur tefsir-i şerifden huzur-ı bahirun-nur-ı hilafet-penahilerine bir takım takdim ettim. Eltaf-ı aliye ve merahim-i mütealiye-i hazret-i hilafet – Penahilerinden kabülünü istirham ederim. Ol babda ve katibe-i ahvalde emrü ferman veli-nimet-i cihan halife-i bil-hakk ve padişah-her-dem-muvaffak efendimiz hazretlerindir.

Mühür
Bakü Müslüman Cemiyeti Hayriye İdaresi

Neşri Maarif ve Umur-ı Hayriyye Cemiyet-i İslamiyye
Reisi General Hacı Zeynalabidin Tağıyef Kulları 25 Şehr-i
Cumad-el-üla 1325 Şehir Bakü”⁶

⁵ Betül Aslan, *age.*, s. 64, 65.

⁶ Betül Aslan, *age.*, s. 65-66.

Başbakanlık Osmanlı Arhivinde apardığı araştırmaların neticesinde, Betül Aslan bele bir kenaete gelir ki, Bakı Müslüman Heyriyye Cemiyyetinin Ahund Yusif Talıbzade vasitesile gösterdiyi bu seylere, Osmanlı Hükümeti tarafından nece bir cavab verilmesine dair bir sened ve ya menbe aşkar edilmemiştir. Ancak 1907-ci ildən sonra Türkiyeden Azərbaycana müellimler, din adamları, dini kitablar ve metbee levazimatları gönderildiği ve Kafkaz müslümanları ile daha sıh münasibetler kurulmasına çalışıldığı görülmektedir.

İstanbulda edilen bu sefer belke de Yusif Ziyanın Osmanlı devleti ile gelecek ilişkileri için mühüm bir esas olmuş ve gelecekte onun kardaş öлке ile bağlantısının bünövresini koymuştur. N.Keykurunun adıkeçen mekaesinden biz Yusif Ziyanın Osmanlı sultanı Ebdülhemid seviyyesinde kabul edilmesini ve o dövde islam dinine olan katı mühafizekar münasibeti öyrenirik. Müellif mekaledə Yusif Ziyanın Osmanlı sarayında karşılanmasını tefsilatı ile nekl ederek bildirir ki, o, İstanbulda tacir Şirvanlı Seftər beyle birlikde saraya gederek Hacı Zeynalabdinin hediyyesinin padişah tarafından kabulunu hahiş edir. Saray naziri Kurani tedkik edir ve türkce olduğunu anlayır. O, müsafirlere müracietle: İndi Sultan hezretlerinin hüzuruna çıkacak ve salam vereceksiniz, men danışacağam – deyir. Sultan Ebdülhemidin hüzurunda nazir: – Sultanım, zatişahanelerine Misirden hediyye olarak Kurani-Kerim göndermişler, kabulunu rica edirlər – deyir. Sultan Kurani-Kerimi öperek kabul buyurur. Bayıra çıhandan sonra Yusif Ziya bey: “Paşam, neden bele söylediniz, – deyir. Nazir ise: Aman susun, eger “Helifei müslimin” hezretleri Kurani Kerimin cesaret edilerek türkceye tercüme edildiyini duyacak olursa, kiyamet koparar.”⁷

Yusif Ziyanın Osmanlı Sultanını ziyafeti ile bağlı digər mənbələrdə də məlumatlar vardır. Betül Aslan bu haqda yazır ki, “Talıbzade Yusif Efendi... Hacı Zeynalabdin Tağıyev tərəfindən hazırlatırılaraq üç cilt halında “Keşfül Hakaik” adıyla nəşrettirilən Türkce Kurani Kerim tefsirinin özel olarak hazırlanmış bir baskısını, Cemiyetin Başkanı Zeynelabidin Tağıyevin Padişaha yazdığı bir mektubla birlikte, Osmanlı Devletinin Padişahı ve Müslümanların Halifesi olan II. Abdulhamide verilmek üzere Sadaret Makamına sunmuştur.”⁸

Amma Y. Z. Talıbzadenin bu seferi və Osmanlı sultanı ilə görüşünün nəticələri ictimai fikirdə heç də birmənalı karşılanmamışdır. Onun Bakıya kayıtması ilə “Füyuzat” jurnalının nəşrinin dayandırılması hadisəsi üst-üste düşdüyünden beziləri bunu Sultan Ebdülhemidin H. Z. Tağıyevdən giley-güzar etməsi səbəbi ilə bağlayırdılar. Guya “Füyuzat”ın son saylarının birində Sultanla elakeli getmiş tenkidi yazıdan heber tutduğundan o, (Ebdülhemid) Yusif Ziya vasitesile öz narazılığını Hacıya çatdırmışdır. Bundan keyzlenen Hacı da mecmueni bağlatdırmışdır. Bezi dövru metbuat orkanları jurnalın kapanmasını Yusif Ziyanın Türkiyə seferi ilə elakelendirmişdir. Bu esassız ittihamlara karşı vahtile A.Şaik tutarlı cavab vermişdir. Bu haqda akademik K.Talıbzade isə bele yazır: “Abdulla Şaikin 1953 – 1954-cü illərdə keleme aldığı “Hatirelerim” üç dəfə mühtelif düzeliş, ihtisar və elavelərlə nəşr olunmuşdur. Məlum səbəblərə görə bu nəşrlərə hatirelərin bu gün bir çox siyasi, edebi hadisələrə aydınlıq gətirə bilən hissələri salınmamışdır. Onlardan biri də ohuculara ilk dəfə təqdim etdiyimiz “Sultana Kuran aparılması” behsidir. A.Şaik Kuranın Bakı tərcümesinin Türkiyə (Osmanlı – M. E.) sultanı Ebdülhemide hediyye gönderilmesi hadisəsini “Füyuzat” mecmuesi fəslində vermişdir. Kuranın Azərbaycan dilinə tərcümesini Türkiyə sultanına Hacı Zeynalabdin Tağıyevin tapşırığı ilə A. Şaikin böyük kardaşı Ahund Yusif Talıbzade (Yusif Ziya – 1973–1922) aparmışdı və onun Bakıya kayıtmasından sonra “Füyuzat” jurnalının nəşri dayandırılmışdı. Bezi nəşriyyat orkanları jurnalın kapanmasını Ahund Yusifin Türkiyə seferi ilə elakelendirmişdilər. Buna görə də A.Şaik hatirelərində bu esassız ittihamlara karşı cavab verməyə, Ahund Yusif Talıbzadenin bu hadisə ilə heç bir elakəsi olmadığını ona məlum delillər əsasında aydınlaşdırmağa çalışmışdır. Yazıda Ahund Yusifin şəhsiyyətinə, siyasi mövkeyinə dair maraklı təfərrüat da vardır.”⁹

⁷ Naki Keykurun, *age.*, s. 18.

⁸ Betül Aslan, *age.*, s. 65.

⁹ Talıbzade Kamal Təkdimatında Abdulla Şaikin “Sultana Kuran Aparılması” Məkalesi, “Elm” kez., Mart 1992, № 6 (403).

A.Şaikin, büyük karadaşı hakkında söylenmiş yanlış mülahizeleri tutarlı delillerle cavablandırması (eger bu cehd yalnız 50-ci illere aiddirse) faktı ne keder tebiî, tekdirelayık, hetta “Hatirelerim” eserinin yazıldığı vaht için gecikmiş sayıla bilse de, bunun özü bele sovet senzurası terefinden keçerli sayılmamışdır. Ümumiyyetle, A.Şaik ömrü boyu bu mövzu ile elakeli sıhıntıda olmuş, Azerbaycan ictimai-siyasi ve elmi-medeni fikrinin bu cefakeş şehsiyyeti – bütün sahelerde üzerinde tesirini hiss etdiyi Yusif Ziya hakkında heyat hekiketlerini tebliğ etmek iktidarında olmamışdır. Lakin “Stalin derebeyliyinin tüğyan etdiyi illerde”¹⁰ yazılmış “Hatirelerim” eserinde bu teşebbüse cehdin özü de deyerlendirilmelidir. K. Talibzadenin verdiyi tekdimatdan¹¹ da göründüyü kimi A. Şaik karadaşı ile bağılı hetta siyasi karakter daşımayan her hansı informasiyanın neşrlere salınması etrafında baş sındırmalı olmuşdur. Bu veziyyeti “Hatirelerim” eserinin arhivlerde sahlanılan avtokraf ve elyazma nüsheleri de tesdikleyir. Hekiketen de “Azerbaycan Merkezi Dövlet Edebiyyat Arhivinde sahlanılan hatirelerin avtokraflarında “Füyuzat” mecmuesi” adlanan hisseden başka (seh. 251-253), bir de “Sultana Kuran aparılması (seh. 254-256) ve “Füyuzat” hakkında (seh. 257-258) ayrıca iki parça vardır. Aydın görünür ki, çoh sevdiyi ve hemişe nüfuzunu, tesirini hiss etdiyi bu jurnal hakkında ürek sözlerini deye bilmediyi için A. Şaik bu mövzuya iki-üç defe kayıtlı olmuşdur.»¹² “Hatirelerim”in neşrine dahil edilmemiş “Sultana Kuran aparılması” parçasından aydın olur ki, A. Şaik “Füyuzat” mecmuesinin kapanması ile elakedar olarak o zaman ortaya çıkan, yuharıda keyd etdiyimiz ehvalatı burada hatırlatmağı da lazım bilmişdir. Ve “burada hatırlatmağı da” ifadesinin doğurduğu mentik bunu ehtimal etmeye esas verir ki, A. Şaik, bundan evvel de mübahiseli ehvalat hakkında yazmışdır. O, üstünden elli ile yahın vaht keçmiş hadise – A. Y. Talibzadenin İstanbul seferi hakkında bunları yazır: “Bakı kazisi Mir Mehmed Kerim Mir Ceferzade Kuranı Azerbaycan diline tercüme edib meşhur servetdar Hacı Zeynalabdin Tağıyevin pulu ile çap etdirmişdi. Hacı tercümenin elli nüshesini kızıl suyu ile çap etdirib kıymetli cilde tutmuşdu. Bu nüshelerden birinin cildini kalın gümüşden yapıdırıb ortasına da “La ilahe illellah, Mühemmeden Resulillah” sözlerini yazdırmış ve karadaşım ahund Yusif Talibzade vasitesile hemin nüsheni Türkiye sultanına hediye göndermişdi.”¹³

Yusif Ziyanın İstanbul seferinin ayrı-ayrı mekamları hakkında menbelerde ferklı versiyalar ireli sürülür. Meselen, Nağı Keykurun Yusif Ziyanın Osmanlı sarayına tacir Şirvanlı Sefter bey ile birlikde getdiyini yazır¹⁴. A.Şaik ise karadaşının saraya, otelde tanış olduğu zabitle – eslen Tiflisli olan Celal Ünsizade ile getmesi hakkında melumat verir. Mesele ile ağıh olan Celal bey kömek göstereceyine söz verir. “Ertesi gün Ahund Yusifin yanına gelib bildirir ki, ehvalatı sedr-ezem hezretlerine çatdırdım. Sizi bu günlerde, şübhesiz, hüzuruna kabul edecek. Sedr-ezemin emrine göre sizi konak sifetile başka eve köçürmeliyik.”¹⁵

Yusif Ziya İstanbulda olduğu kısa müddet erzinde hükümet terefinden onu gezdirmek için tehkim edilmiş Celal Ünsizadenin beledçiliyi ile elm, tehsil, medeniyyet ocaklarında olur. Kız ve oğlan mektebelerini, tıbb institutunu, diger medeni-maarif müessiselerini ziyaret etmesi gelecekde onun Bakı “Heyriyye cemiyetleri” ile İstanbul teşkilatları arasında vasiteçilik etmesine tekan verir.

A.Şaikin verdiyi melumatdan bir daha aydın olur ki, sedr-ezemin hüzurunda olarken Ahund Yusif Kuranı ona verib Sultana tekdım etmesini hahiş edir. “Bundan sonra Sultanın hüsusi yemek salonunda konak sifetile sedr-ezemle birlikde nahar yeyir. Sultan Hacıya verilmek için bir orden bağışlayır.”¹⁶ K. Talibzadenin verdiyi melumata göre ise Sultan bir deyil, iki orden bağışlayır. Birini Hacıya, birini ise Ahund Yusifin özüne. Akademik “Halk” kezetinin mühbirine verdiyi müsahibede bildirir: “Hacı Zeynalabdin 1907-ci ilde “Kuran”ı Memmed Kerim ağaya tercüme etdirir ve onun

¹⁰ Talibzade Kamal Tekdimatında Abdulla Şaikin “Sultana Kuran Aparılması” Mekaleti, “Elm” kez., Mart 1992, № 6 (403).

¹¹ Talibzade Kamal Tekdimatında Abdulla Şaikin “Sultana Kuran Aparılması” Mekaleti, “Elm” kez., Mart 1992, № 6 (403).

¹² Talibzade Kamal Tekdimatında Abdulla Şaikin “Sultana Kuran Aparılması” Mekaleti, “Elm” kez., Mart 1992, № 6 (403).

¹³ Talibzade Kamal Tekdimatında Abdulla Şaikin “Sultana Kuran Aparılması” Mekaleti, “Elm” kez., Mart 1992, № 6 (403).

¹⁴ Naki Keykurun, *age.*, s. 18.

¹⁵ Talibzade Kamal Tekdimatında Abdulla Şaikin “Sultana Kuran Aparılması” Mekaleti, “Elm” kez., Mart 1992, № 6 (403).

¹⁶ Talibzade Kamal Tekdimatında Abdulla Şaikin “Sultana Kuran Aparılması” Mekaleti, “Elm” kez., Mart 1992, № 6 (403).

Azerbaycan dilinde üç cildliyini emimden Türkiye sultanı Ebdülhemide gönderir. Sultan Ebdülhemid de bunun evezinde brilyantla işlenmiş iki böyük medal bağışlayır: birini H. Z. Tağıyeye, o birini de emime. O medalı atam (Abdulla Şaik – M. E.) ömrünün son illerine keder kardaşının yadigarı kimi sahlayırdı. Sonralar emim oğlu Teletin (Ahund Yusifin oğlu – M. E.) maddi veziyyeti ağırlaşanda aparıb satdı...¹⁷

A. Şaik, neinki Ahund Yusifin “Füyuzat” mecmuesinin kapanması ile heç bir elakesi olmadığını (guya arabir “Füyuzat”da Sultanın eleyhine yazılar çap olunduğuna göre onun emri ile mecmue bağlanmış, bu emri ise Bakıya Ahund Yusif getirmişdir), habele bunun neşriyyatdahili mübahiseler zemininde baş verdiyini sübut edir. Şaye ve böhtanları Ahund Yusifin Türkiyeye gönderilmesinden narazı olan bir kısım insanlar yaymış, onu hetta “Molla Nesreddin” jurnalında tehkir etmişler. Onlar jurnalın 18 noyabr 1907-ci il tarixli, 43-cü sayında derc olunmuş “Batdağ” adlı yazıda A. Y. Talıbzadenin ünvanına “Ahund Çeyirtke” kimi tehkiramız ifadeler işletmişler.¹⁸

Bundan müteessir olan Ahund Yusif yoldaşlık mehkemesi çağırıldıkda aydın olur ki, meselenin kökü – mecmuenin redaktoru Eli bey Hüseynzade ile Bakı varlılarından Hesenağa (mecmuenin idare işlerine bahan şehs) arasındaki kalmakaldan cana doyan Hacının bu fikre düşmesindedir. O da belli olur ki, mecmuenin bağlanması digər sebebləri olsa da, Ahund Yusif hele seferden gelmemiş Hacı “Füyuzat”ın bağlanmasına karar vermişdi. Üstelik jurnalın gelecek taleyinden hebersiz olan A.Y.Talıbzade sefer müddetinde heyli menbeler elde etmiş, yazılar hazırlamış ve “Füyuzat”da derc etdirmek üçün materiallar da getiribmiş. “Füyuzat”ın bağlanması etrafındaki mübahiseli ve tezadlı melumatlar o keder geniş yayılıbmış ki, hetta Paris metbuatı bele bu hakda yazırmış. “Müslüman alemi” jurnalı ehvalatla bağlı yazırdı: “23 noyabr (6 dekabr) 1907-ci ilde Bakıda Ahund Yusif Talıbzadenin hahişi ile altı neferden ibaret “mehkeme” yaradılıb. Mehkeme bele bir meseleni aydınlaşdırmalı idi: “Füyuzat” jurnalının bağlanmasında A.Y.Talıbzade mükessirdi, ya yoh? Arbitraj hemin mübahiseni Ahund Yusif Talıbzadenin heyrine hell edib”¹⁹.

Ne keder ürekaçan faktlar olmasa bele Rusiya ve Avropa metbuatında “Füyuzat” jurnalı ve hemçinin A. Y. Talıbzade hakkında informasiyalar derc edilmesinde feharet duyulması mekamlar da vardır. Otuz yaşlı A. Y. Talıbzadenin tercüme-yalının ve elmi-pedakoji fealiyyetinin, dövrüne göre en nüfuzlu kezetlerden olan “Tercüman”da işiklandırılması faktı da onun Azerbaycandan kenarda kifayet keder tanındığını tesdikleyir.

Y. Z. Talıbzade ictimai, elmi, bedii ve pedakoji sahede daha çoh dini hadim kimi fealiyyet gösterse de, onun milli-ideoloji yöndeki çalışmaları da dikketden kenarda kalmırdı. HH esrin ilk onilliyi içerisinde 10-dan artıq kitabça ve risalesi tekrar-tekrar neşr edilen Y. Z. Talıbzadenin bu eserlerinin halk arasında dini ehkamların yayılmasında, onların esline yahın anlaşılması ve derk edilmesinde, hüsusen islamın yeni dünyagörüşle şerhinde çoh mühüm faydası olmuştur. O, islamın hekiki mahiyetinin halk arasında tebliğine çalışmakla, özünü dövrüne göre demokratik düşünceli ruhani ve maarifçi kimi tanıtmışdır. Onun mehz bu hüsusiyyetlerine dikketi celb eden “Tercüman” kezeti bu hakda yazırdı: “... Bakıda sakın oldukdan sonra ruhanilik libasını dehi hell edib sade libas üzre dolanmaktadır. Türk lisanında bezi eserler yazmışdır. O cümleden: “Türk lisanında serf ve nümune”...; “Tertibi-beyti-nisvan”, “Hediyyeyi-nisvan”, “İbtidai mektebler için telimi-elşeriyye”, “Müellimi-şeriyye” (I ve II cild, edadi mektebler için), “İslam memleketlerinin heritesi”, “İslam ve mezheb”, “Hekiketi-islam”²⁰.

Bu illerde Y. Z. Talıbzadenin çöhyönlü fealiyyetinde maarifçilik seyleri özünü daha kabarık biruze verir. Seferlerinin meksedinden asılı olmayarak o, her yerde maarif, telim-terbiye sahesindeki tecrübeni ehz etmeye çalışır, tehsil müessiselerinin fealiyyetleri ile maraklanır. Artık keyd etdiyimiz kimi,

¹⁷ Ot kökü üste biter: Akademik Kamal Talıbzade ile Müsahibe, “Halk” kez., Bakı, 5 iyun 1999.

¹⁸ “Molla Nesreddin”, 18 noyabr, 1907, № 43, s.3-5.

¹⁹ “Revue du Monde Musulmani”, Paris, 1908, V6, V5, P.190.

²⁰ “Tercüman”, 1907, 1 iyun, № 43.

İstanbul seferi de bu bahımdan semereli olmuştu. Onun bu cidd-cehdleri cemiyetin müterekki tebekesi tarafından reğbetle karşılanırdı. Hetta “Tercüman” kezeti de Y. Z. Talibzadenin bu seylerini nezerden kaçırmamıştı: “Seyahete artık hevesi olduğundan yay fesillerinde seyahetle meşğul olur. O cümleden Rusiyanın büyük şehirlerini ve Kırım vilayetinin bezi yerlerini ve Osmanlı memleketinde İstanbul, Trabzon, Samsun... bezi başka yerlerinde mektepleri ziyaret etmiş ve imtahanlarda bulunub proqramları ile aşına olmuştur ve islam mezheplerinin imhadi yolunda ciddi müsae gösterir ve “İslam ve mezheb” nam risalesi dehi bu yolda hadimdir”²¹.

Y. Z. Talibzade bu senelerde mühtelif ictimai-medeni ve heyriyye cemiyetlerinin üzvlüyüne ve rehberliyyine seçilir. Türkiyeye daha tez-tez gedib-gelir. Eslinde demek olar ki, “1910-cu ilden onun hayatının Türkiye dövrü başlanır. Yusif Ziya orada herbi tehsil alır, Birinci Dünya müharibesinde Kars-Erdehan cebhesinde kehremanlıklar gösterir”²². Balkan herbi erefesinde tebliğati fealiyyetle meşğul olur, müharibe dövründe fedakarlıklar gösterir.

Menbelerden melum olur ki, Yusif Ziya 1912-ci ilde heyat yoldaşı Cennet hanım ve oğlu Telet ile Türkiyeye köçmüş, orada herbi tehsil almış birinci cahan herbinde Kars Erdehan türk ordusu sıralarında ruslara, ermenilere karşı döyüşlerde kehremanlıklar göstermişdir²³.

Balkan herbi esnasında ve sonraki illerde Rusiya türkleri, o cümleden azerbaycanlılar Osmanlı ölkesinde meydana gelen inkilablara ve dirçeliş hareketlarına tam reğbet besleyirdiler. Y. Z. Talibzade ise bu yolda tebliğat ve mübarize apanların ön sıralarında dururdu.

Balkan müharibesi döneminde Rusiya bir terefdan Balkanlarda panslavyanist siyaset yürüdür, diger terefdan de Rusiya içerisinde yeni Balkan devletlerine yardım toplanması için memurlarını ölkenin her terefine gönderirdi. Rusiyada yaşayan rus, ermeni, rum halkından maddi yardımlar toplanması ile beraber, bu halklardan toplanan gönüllüler Serb ve Bolkar ordularına yardım için sövk edilirdi. M.E.Resultzade bununla bağlı yazırdı ki, Rus ordusunda kulluk eden bezi gönüllü esgerlere mülki paltarlar geyindirilerek, onları gönüllüler adı ile Balkanlara gönderirdiler. Serb ve Bolkar ordusuna, bu minvalla minlerce gönüllü yazılırdı.²⁴ Rusiya metbuatı da bu illerde panslavyanist tebliğatla meşğul idi. Türk alemini hedef alan bu panslavyanist tebliğat o derecede dehşetli bir seviyyeye çatmışdı ki, rus yazarlarından biri Balkanlara gedecek “Selibi-ehmer Heyetine” müracietle yazırdı: “Bir slavyan, bir hristian varken türk yaralısına bahmayınız.”²⁵.

Amma Rusiyada yaşayan türklerin Rus hökümetinin bu şovnist ve milletçilik mövkeyine tesirleri büyük olmuş, Kırım, Kazan, Azerbaycan ve Türkiistanın her terefinden Rusiyanın heyata keçirdiyi bu ikili standartlı siyasete karşı sesler yükselmeye başlamışdır. Çar hökümeti bu tesirler karşısında, “Kırmızı Haça” yardım edildiyi kimi, “Kızıl Aya” da yardım edilmesine izin vermek mecburiyyetinde kalmışdır. Bunun neticesinde Rusiyanın her terefinden yaşayan müslüman ve türkler Balkan savaşlarında çetin veziyyete düşmüş kardaşlarına kömek ede bilmek seyi ile ellerinden geleni esirgememişler. Toplanılan maddi yardımlarla beraber, “bir çoh gönüllü türk, osmanlı ordusunda savaşmak için Türkiyeye gedirken, genc kız ve kadınlar Hilali-Ehmer müraciet ederek hemşire (tibb bacısı – M. E.) olmuşlar.”²⁶

Rus şovinizminin keyri-rus, hüsüsile de türk-islam halklarında oyattığı milliyyetperverliyye tohunarak, M. E. Resultzade yazır: “Rus dürülfünunda ohuyan Azerbaycan telebelerinin Kiyevde toplanan

²¹ “Tercüman”, 1907, 1 iyun, № 43.

²² Ot kökü üste biter: Akademik Kamal Talibzade ile müsahibe. “Halk” kez., Bakı, 5 iyun 1999.

²³ K. A. Talibzade, **Ahund Yusif Talibzade**, “Odlar Yurdu” kez., 10-17 Sentyabr 1992, № 26; 24-30 Sentyabr, 1992, № 27; K. Talibzade, **Azerbaycanlı Panisamist Ahund Yusif**, “Odlar Yurdu” kez., 24-30 Sentyabr 1992, № 27.; M. Sarvan, **Borçalı Alimleri**, Azerbaycan Milli Ensiklopediyası, Bakı 2001, s. 427.

²⁴ M. E. Resultzade, **Azerbaycan Cümhurmyyeti**, Bakı, Elm, 1990, s. 24.

²⁵ M. E. Resultzade, **age.**, s. 23.

²⁶ Betül Aslan, **age.**, s. 48.

ictimai keşf ve ezası tövkif edilmişdi. “Hilali-ehmer” faidesine yapılan propakandaya bu zamanki hissiyatın tervici üçün en münasib bir vasite oluyordu. Bakı kadınlarından sırgalarını verenler olmuşdu. Genc müellimler ve telebeler derslerini atarak türk ordusuna gönüllü gediıyorlardı.”²⁷

Keyd etmek lazımdır ki, Rusiya hüdudlarında yaşayan türk-islam halklarının yardımı ile beraber, Balkan savaşlarında Rusiyanın türklük ve müslümanlık eleyhinde mövke tutması, her terefdən artık Azərbaycan türkləri üzerinde tesirli oldu. 1911-ci ilde kurulmuş ve ilk üzvləri arasında Y. Z. Talıbzadenin de olduğu “Musavat” Partiyası, Balkan savaşı esnasında bir beyanname yayımlayarak, milleti oyandırmağa ve Türkiyeye yardıma devet edirdi.

Sonralar müsavatçılarla “İttihad ve terekki” terefdarları ortasında tereddüd eden, daha doğrusu “Müsavati”nin 1917 ve 1919-cu illerde keçirilmiş I ve II kurultaylarının proqramında ireli sürülen müddealardan çoh ittihadçılığa meyl eden Y. Z. Talıbzadenin, ilk olarak “Müsavat”da aradığı amilin islamla bağlı olduğunu göstermek üçün bu firkenin ilk proqramına nezer yetirmek kifayet edir. Evvela, “Müsavati”nin 1911-ci ildeki proqram ve beyanamesinin mahiyyeti Balkan herbi münasibetile neşr edilmiş intibahnamenin metninden de görünür. 1911-ci ildeki beyanname firkenin teşekkülünü bildirirdi. M. B. Memmedzadenin yazdığına göre “Müsavati”nin hemin il neşr edilmiş proqramı da beyanamedeki esaslara tamamilə uyğun idi. 8 bendlik proqramın mahiyyetinde başdan-başa, islam ittihadı ve müslüman ölkelerinin karşılıklı yardım meseleleri dururdu.”²⁸

1912-ci il Balkan müharibesi zamanı “Müsavati” yeni bir beyanname ile milleti oyanışa çağırırdı. M. E. Resuloğlu (Resulzade) bu hakda yazır ki, bu beyanname Oruc oğullarının metbeesinde sahiblerinden hebersiz, arkadaşımız Seyid Hüseyinin yardımı ve partiyamıza mensub olan mürettiblerin elbirliyle bir gecede basıldı. Bu beyanamenin Kafkaz müslümanlarının merkezi sayılan Bakıda yayılmasını istemirdik. Abbas bey, bu beyanmeleri götürüb Tiflise getdi. Orada bunları poçt kutularına atarak, bir gün sonra da geri döndü. Bu beyanname Kafkaz müslümanları arasında böyük bir heceyan yaratdığı kimi çar polisini de böyük bir telaşa salmışdı. Beyanamede Türkiyeye her cür yarıdım gösterilmesi fikri ireli sürülür ve yarıdım edilmesi istenilirdi. “Behs edilen beyanname, arkadaşımız Yusif Ziya terefinden İstanbula götürüldü. Sebilürreşad mecmuesi bu beyanameni eynen neşr ederek Kafkaz müslümanlarının Türkiyeye karşı gösterdikleri ilgiden dolayı memnuniyyetini beyan yollu setirler yazdı.”²⁹

Yusif Ziyanın İstanbula apardığı “Sebil-ür-Reşad” mecmuesinde çap olunmuş beyanamede vurğulanırdı ki, yegane ümidimiz ve nicat çaremiz Türkiyenin istiklal ve terekkisindedir. Biganelik göstersek, islamiyyet ve milliyyetimiz rezil bir hala düşer. “Cemi alem bilir ki, islam hilafetine sahib olan Türkiyeye karşı bu müharibeni Balkanın ufak ve küçük hökumetleri elan etmemişler. Çünkü şir ne keder zeif olsa da, çakkallar ve tülküler ona yahın gelmeye cüret etmezler. Bu işleri işleyen, islamiyyet ve insaniyyet düşmeni ve “dünya jandarmı” lekebi ile meşhur olan şimal ayısı müstebid Rusiya hökumetidir ki, her gün tıbb levazimatı, hekimler ve gönüllülük adı altında bölük-bölük nizamiler gönderir.”³⁰

Yusif Ziyanın “Müsavati” Partiyası ve Heyriyye Cemiyetleri vasitesile apardığı tebliğat ve teşvikat işi öz behresini vermiş, her halda sonraki illerde Türkiyede yaşanan her hadise, her inkişaf Azərbaycanda eks-seda salmağa başlamışdır. Hemçinin Azərbaycan-Türkiye münasibetlerindeki bu yahınlaşma, o cümleden milli oyanma, milli şüurun terpenişi, kardaş halka marak ve mehebbetin artması – bütün bunlar Balkan savaşları esnasında ilk behresini vermişdir. Balkan müharibesi illerinde Azərbaycan türkləri ister maddi, isterse de menevi olarak Türkiyeye yarıdım etmiş, yuharıda tohunduğumuz kimi, bir kısım azerbaycanlılar Balkan herbinde gönüllü olarak savaşmışlar. Türkçülük

²⁷ M. E. Resulzade, *age.*, s. 23.

²⁸ M. B. Memmedzade, *Milli Azərbaycan Hərkəti*, Bakı, Nicat, 1992, s. 44-45.

²⁹ M. A. Resulzade, “*Müsavati*” Partisinin Kuruluşu, “Azərbaycan” (Ankara), Azərbaycan Kültür Dərneği Aylık Yayın Orkanı, S. 167 (2), Şubat 1966, s. 14.

³⁰ M. B. Memmedzade, *age.*, s. 45-46.

fikrinin ön plana çıktığı bu dönemde I Dünya Mühâribesi başlamış ve Osmanlı Devletinin Rusiyaya karşı mühâribeye girmesi, hatta başlangıçta müeyyen üstünlükler kazanması hadiseleri Azerbaycan türklarının milli müstekilliye olan ümidlerini artırmıştır. Ancak Türk ordusunun Sarıkamışdaki meğlubiyyeti bu arzularla yaşayanları meyus etmiştir.

Lakin mövzu ile bağlı menbelerde bezen bir-birine uygun gelmeyen melumatlara da rast gelinir. Meselen, Azerbaycanın istiklal mücahidlerinden ve mühâcir ziyalılarında olan Hüseyin Baykara “Türk kültürü” (Türkiye) dergisinde Osmanlı türklarına olan reğbeti nezerde tutarak yazır ki, “Bu simpatiya ancak sözden ibaret olarak kalmırdı. Balkan herbi sıralarında, bu herbi rus hükümetinin provakasiya ettiyini Kazan, Kırım, Daşkend ve Bakı türk metbuatı rus senzurasından geçire bileceyi bir dille kapalı şekilde müslüman halka yayınlayıp ve kardaş Türkiyeye yardıma koşulmağı telkin edirdi. Bu sebeble bütün rus esiri türk ölkelerinden İstanbula köüllü ahını başlanmıştı. Azerbaycan, Dağıstan ve Kuzey Kafkazdan gelen köüllüler için “Kafkaz Köüllü Hissesi” adı ile bir esgeri birlik kurulmuşdu. O çağın idealizmine bir misal vermek için Azerbaycanın, böyük milli şairi Cavad Ahundzadenin, pedakok ve şair Abdulla Şaikin de köüllüler arasında bulduklarını bildirmek yerinde olardı.”³¹ Akademik K. Talıbzade ise çıkışlarında defelerle keyd etmiştir ki, H. Baykaranın hemin mekalesinde Ahund Yusif evezine Abdulla Şaik getmiştir. Çünkü Balkan herbine Abdulla Şaik yoh, mehz böyük kardaşı Ahund Yusif getmiştir.

Teessüf ki, elimizde ele bir tekzibedilmez fakt, ilkin menbe yohtur ki, hekiketin hansı tereftenden olduğunu öyrenek. Amma Hüseyin Baykara diger bir eserinde de fikrini tesdikleyir. O yazır ki, “1912-ci il Balkan mühâribeleri başlamış, Osmanlı devleti dahilinde balkanlı, türkiyeli türk kardaşları kederli, böhranlı, facieli günler yaşamakta idiler. Azerbaycanda kurulan “Kafkaz köüllü hissesi” sıralarında Ehmed Cavad, Azerbaycan klassik edib ve şair pedakoku Abdulla Şaikle birlikte, Trakiya cebhesinde soydaşları olan Türkiye “Mehmed”lerle sengerlerde çiyin-çiyine döyüşe girmiş ve düşmenle mübarize aparırdı. Balkan mühâribesi kurtardıktan sonra Yusif Akçura oğlu, her iki Azerbaycan şairine, Azerbaycanda onlara daha çoh ehtiyac duyulduğunu ve öz doğma yurdlarına dönerek halkına hidmet etmelerini tövsiye edir. Bu tövsiyeden sonra her iki edib Azerbaycana dönür.”³² Eyni müellifin tekrar-tekrar bir neçe menbede eyni faktı tesdiklemesi ile A. Şaikin oğlu, akademik K. Talıbzadenin tekzibini tehliil ederken her iki variantın mümkünlüyünü ehtimal etdik. K. Talıbzadenin variantını kabul etsek, demeli, H.Baykara yanlışlığa yol vermiştir. Amma heç bir menbede, H. Baykara Talıbzade familiyasını yazmır ki, burada yalnız adların sehv düşdüyünü güman edek. Ya da onda H.Baykara şifahi söz-söhbetler esasında ona çatan informasiyalari karışdırarak kardaşları sehv sala biler. Belke ikinci menbedeki Yusif Akçura ile Ahund Yusifin adları deyişik düşüb? Her iki kardaş Türkiyede olub, sadece Ahund Yusifin mesleheti ile Abdulla Şaik sonradan geri dönüb. İkinci variantı mümkün saksak, o zaman H. Baykaranın yazdıklarını tesdiklemiş oluruk. Kamal Talıbzadenin 1923-cü ilde anadan olmasını, Türkiye barede danışmağın mümkünsüzlüyünü ve Ahund Yusife göre bütün ailenin tekib olunması faktlarını nezere alsak, A. Şaikin K. Talıbzadeye 1911 – 1912-ci illerde olub keçenler barede danışmamasını mümkün hesab etmek olar. Ehtimal olunan bu variantlar içerisinde tam gerçek olan budur ki, Ahund Yusif Balkan mühâribesinde ve I Cahan Herbinde Osmanlı Ordusu sıralarında vuruşub.

Onu da keyd edek ki, H.Baykaraya istinad eden sonraki araşdırıcıların çohu bu faktı tekrarlamışlar. Misal için Betül Aslan yazır ki, “Azerbaycandan gelen köüllüler içerisinde Azerbaycanın böyük Türk şairlerinden Ehmed Cavad da bulunuyordu. Ahmed Cavad, Azerbaycanın klassik edib şairi ve pedakoku olan arkadaşı Abdulla Şaikle birlikte, Balkan savaşlarında Türk kardaşlarıyla birlikte omuz-omuza savaşmış ve daha sonra Azerbaycana geri dönmüşdür.”³³

³¹ H. Baykara, **Türk Ordusunda Azerbaycan Esgeri Hisseleri**, “Türk Kültürü”, 1964, S. 22.

³² H. Baykara, **Azerbaycan İstiklal Mübarizesi Tarihi**, Bakı, Azernesr, 1992, s. 175-176.

³³ Betül Aslan, **age.**, s. 52.

A. Şaikin Balkan Herbinde iştirak edib-etmemesinden asılı olmayarak her halde onun kimi milli bir şahsiyyetin Türkiyeye gedişi mümkünlüyü heç bir şübhe doğurmur. Çünkü ister kardaşının, isterse de H. Cavid, M. Hadi, E. Hüseyinzade kimi ekide dostlarının Balkan herbinde olması bu kenaete gelmeye imkan verir. Bu savaşlar esnasında Türkiyede olan E. Hüseyinzade mühtelif hestehanalarda hekim kimi çalışmış, cebhede yaralanan türk esgerlerine tıbbi yardımlar etmiştir. Eli Heyder Bayat yazır: “Balkan herbinde öyretim üyeliyinden ayrılarak savaş alanlarında Hilali-Ahmer (Kızılay) hestehanalarında çalışmış, harbin sona ermesiyle tekrar eski görevine dönmüştür.”³⁴

M.E.Resultzade de³⁵, M. B. Memmedzade de³⁶ tesdikleyir ki, Azerbaycanda toplanan maddi yardımlardan başka, bir çoh genc müellim ve telebeler derslerini ve mektebelerini buraharak Balkanlarda savaşan Türk ordusuna katılmak için gönüllü olarak gedirdiler. Betül Aslan, Memmed Sadık Arana istinaden yazır ki, hetta Bakı milyonerlerinden Esedulla Eli bir krupla Balkan Herbinde iştirak etmiş ve zabıtlık rütbesi almışdı. Din hocalarından Ahmed Talıbzade Yusif (Burada yanlış olarak Ahund evezine Ahmed getmiştir – M. E.) ve arkadaşları da Balkan Herbine gönüllü getmişdiler.³⁷

Ümumiyyetle, Balkan müharibesinde iştirak etmek için Azerbaycandan Türkiyeye gönüllüler ahın etmiş, hetta İstanbulda bu gönüllülerden ibaret “Kafkaz gönüllü kitası” teşkil olunmuştur. Bu herbi hissede Azerbaycandan başka, Kafkazdan ve diger yerlerden gelen gönüllüler de olmuştur. Enver Paşanın himayesi altında kurulan dörd tabutluk Alayın komandanı Süleyman Esker bey, Kafkaz Tabur Komandanı ise Cahangiroğlu İbrahim bey teyin edilmişdi. Daha sonra İbrahim beyin kardaşı Hesen beyin de ona katılmasıyla birlikte Bolkarlara karşı savaşmışlar. Hetta İbrahim bey, Edirneye ilk giren kuvvetler arasında olmuştur.”³⁸

Yusif Ziyanın çöhyönlü fealiyyetinin araşdırılması bele bir tarihi gerçekliyi bir daha tesdikleyir ki, HH yüzilin ilk onillikleri Azerbaycan türklerinin tarihinde milli intibah dövrüdür. Müterekki dünyagörüşlü, intibah ruhlu bu universal şahsiyyetler gergin ve böhranlı anlarda bele ruhdan düşmemiş, ekideleri yolunda çarpışmış, ictimai fikrin formalaşdırılması için bütün mövcud tebliğat vasitelerinden istifade etmişler. Dövri metbuatda müntezem çıışları ile yanaşı, Y.Z.Talıbzade hem de Bakıda teşekkül tapıb fealiyyet gösteren bir çoh medeni-maarif cemiyetlerinin rehberliyinde temsil olunmuştur. Maarifçilik seyleri daha kabarık nezere çarpan hemin cemiyetlerin fealiyyetine o da öz töhfelerini vermişdir. Yusif Ziya, “İlk tamaşası 1910-cu il noyabrın 19-da Bakı şehir teatrında “Nicat” cemiyeti dram heyeti terefinden oynanılmış “Ermenüse” (Ömer ibn As) faciesinin müellifidir. O, hemçinin de ilk tamaşası 1912-ci il sentyabrın 28-de “Nicat” cemiyeti dram heyeti terefinden oynanılmış “Halid idn Velid” – Şamın fethi ve ereblerin Roma ile müharibesi” adlı dram eserinin müellifidir.”³⁹

Y. Z. Talıbzadenin milli ekidesinin, siyasi mensubiyetinin göstericilerinden biri de onun adının “Müsavat” partiyasının ilk yaradıcıları arasında yer tutmasıdır. M. E. Resultzadenin emisi oğlu Memmedeli Resultzade (Resuloğlu) “Müsavat Partiyasının kuruluşu” adlı hatire yazısında bu hakda melumat vererek bildirir ki, “Partiye ilk aldığımız arkadaşlar şunlardır: Veli Mikailoğlu (ikinci dünya savaşında İrana girmiş bolşevikler tarafından Zencan şehri civarında çalınarak yok edildi), Seyyit Hüseyin Sadık (Sibiryaya sürüldü), Abdürrahim (eceliyle vefat etti), Yusif Ziya, “Ahunt Yusuf” (Türküstanda bolşeviklere karşı Basmaçılarla beraber savaşırken şehit düştü). Seyyid Musevi (Çar ajanlarının tahrikiyle öldürüldü)”⁴⁰.

³⁴ A. H. Bayat, **Huseynzade Ali Bey (Prof. Dr. Hüseyinzade Ali Turan) ve Türkiyede Yayınladığı Eserleri**, İstanbul, Türk Dünyası Araşdırma Vakfı, 1992, s. 25.

³⁵ M. E. Resultzade, **age.**, s. 23.

³⁶ M. B. Memmedzade, **Milli Azerbaycan Herekatı**, Bakı, Nicat, 1992, s. 43.

³⁷ Betül Aslan, **age.**, s. 51.

³⁸ Betül Aslan, **age.**, s. 52.

³⁹ M. Eliyev, **Yusif Ziya Bey Talıbzade**, “Ulduz”, 1989, № 2 (262), s.94.

⁴⁰ M. A. Resultzade, **age.**, s. 13.

Bakı heyriyyə cemiyyətlərinin və “Müsavat» Partiyasının Türkiyə ilə əlaqələrini sahlayan ən feal şəxsiyyətlərdən biri mehiz Y.Z.Talibzadə olmuşdur. Onun Azərbaycan-Türkiyə əlaqələrinin yaradılması sahəsində gördüyü işlər mənbələrdə, o cümlədən ailə üzvlərinin hətiyərlərində təsdiqlənmişdir. K.Talibzadənin əlyazması halında olan⁴¹ hətiyə yazılarında birində ohyuruk: “Mən hələ lap kiçik yaşlarında olanda emim Yusif Ziya mövzusu ailemizin əsas söhbət mövzularından idi. Ancaq gördüm ki, böyüklər bu bərdə ancaq təklikdə olanda, bir az da ehtiyatla danışırlar. Ailə üzvləri və kohumlarımız kimi mən də ona sadəcə olaraq Yusif emi dəyərdim. Onu da deyim ki, ondan ən çoh nənəm Mehri hanım, anam Şahzadə hanım, bibim oğlu Husneddin (Sonralar Bakı Dövlət Universitetinin dosenti olmuş Husneddin Rzayev – M. E.) və bibim kızı Kövkeb danışar, kırık-sökük hətiyərlər söyləyər, mən də marakla dinlərdim. Ancaq atam həç vaht kardaşından söhbət acmaz, çalışardı ki, bu bərdəki danışıqlarda iştirak etməsin. Çoh zaman bizimlə yaşayan yegane oğlu Telet də atası bərsində danışmağı sevməzdi. Sonralar mən, bütün bu Yusif Ziyaya mühtəlif münasibətlərin yaranmasının səbəbini öyendim. Yusif Ziya Talibzadənin adı, artıq 1923-cü ildə Bakıdan köçüb Türksütana gedəndən sonra Azərbaycandakı sovetperestlərin, rus çəkəsinin kara siyahısına düşmüşdü, buna görə atamın da, emim oğlu Teletin də gözü kölgəli idi. O yadımdadır ki, nənəm böyük oğlunun tez-tez həricə, hüsusen Türkiyəyə gətməsindən, ailə kəyğiləri ilə o kədər maraklanmadığından şikayətlenirdi”.

Türkiyədə hərbi təhsili, Balkan hərbində könüllü iştirakı, Birinci Cahan savaşında Osmanlı ordusu tərkibində Kafkaz cəbhəsindəki fədakarlıqları ilə bərabər o özünü Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatından da təcrid etməz, dövrü mətbuat səhifələrində mühtəlif mövzulu məkələlərlə çıxış edir.

Y. Z. Talibzadənin dini, siyasi və hərbi fealiyyətləri Azərbaycan və Türkiyə hədudları ilə məhdudlaşmamış, bütövlükdə Türk Dünyasını əhatə etmişdir. O, həyatının son illərini Türkiyə mücadiləsinə həsr etmişdir. Belə ki, Balkan hərbində və I Cahan savaşında Osmanlı zabiti, Kafkaz islam Ordusunda könüllülərdən ibarət ələ komandiri, bolşevizm təbliğatının göz kamaşdırdığı ilk illərdə Nəhçıvanın hərbi komissarı olmuş Y. Z. Talibzadə Bakıdan Türkiyəyə, yəni tanıdığı Ənver Paşanın komandanlıq etdiyi, işğalçı Kızıl Ordu ilə vuruşan, Orta Asiya xalqlarının müstəkilliyi, azadlığı uğrunda mübarizə aparan basmaçılara qoşulmaqda bir daha ruhi-mənevə, milli-dini simasını, ictimai-siyasi mövqeyini ortaya koymuşdur. Bolşevizm ideallarını belə hərbi komissarı olduğu xalqın milli mənafehlərinə təbə etməyə çalışsın, hansı kuruluşun əsgeri olmasının fərkinə varmıdan kəndən, gəndən, ilahidən gələn məslək və əməl uğrunda çarpışsın Y. Z. Talibzadənin Türkiyədə basmaçılar hərəkatının feallarından biri kimi kərmızı rus ordusuna qarşı vuruşması onun şəxsi mübarizlik keyfiyyətlərinin təcəssümüdür. Türk-islam birliyi uğrunda, ictimai ideali, ekidəsi, məfkuresi nəminə vuruşanlar üçün kəhremənlik nümunəsi, mübarizə məktəbidir.

Kaynaklar

- BAYAT A. H., **Huseynzade Ali Bey (Prof. Dr. Huseynzade Ali Turan) ve Türkiyədə Yayınladığı Eserleri**, Türk Dünyası Araşdırma Vakfı, İstanbul 1992.
- BAYKARA H., “Türk Ordusunda Azərbaycan Əsgeri Hissələri”, **Türk Kültürü**, S. 22, 1964.
- BAYKARA H., **Azərbaycan İstiklal Mübarizəsi Tarihi**, Bakı, Azərneşr, 1992.
- ASLAN Bətül, **I. Dünya Savaşı Əsnasında “Azərbaycan Türkləri”nin “Anadolu Türkləri”nə “Kardaş Köməgi (Yardımlı)” və Bakü Müslüman Cəmiyyət-i Həyriyyəsi**, Atatürk Kültür Mərkəzi Başkənliğı Yayınları, Ankara 2000, 396 s.
- ELİYEV M., “Yusif Ziya Bəy Talibzadə”, **Ulduz**, 1989, № 2 (262), s.93-94.
- KEYKURUN Nəki, “Böyük Bir Həyirsevər Hacı Zeynalabidin Takızadə”, **Azərbaycan**, Məyıs, S. 14 (62), (1957), s. 16-19.
- KULUZADE Z., **Gender Azərbaycanda**, BMT’nin Əhəli Fondunun Nəşri, Bakı 2003.
- MEMMEDZADE M. B., **Milli Azərbaycan Hərəkatı**, Bakı, Nicat, 1992.
- “Molla Nəsreddin”, 18 Noyabr, 1907, № 43, s. 3-5.
- Ot kökü üstə bitər: Akademik Kamal Talibzadə ilə Müsahibə, “Həlk” kəz., Bakı, 5 İyun 1999.

⁴¹ K. A. Talibzadə, Yusif Ziya Talibzadə, **A. Şaikin Mənzil Muzeyində Sahlanılan Əlyazması**, Kovluk 4.

- RESULZADE M. A., ““Müsavat” Partisinin Kuruluşu”, **Azerbaycan**, Azərbaycan Kültür Derneği Aylık Yayın Orkanı, S. 167 (2), Ankara Şubat 1966, s. 12-18.
- “Revue du Monde Musulmanı”, Paris, 1908, V6, V5, P.190.
- RESULZADE M. E., **Azerbaycan Cümhuriyyəti**, Bakı, Elm, 1990.
- SARVAN M., **Borçalı Alimleri**, Azərbaycan Milli Ensiklopediyası, Bakı 2001.
- Kamal TALIBZADE tekdimatında Abdulla Şaikin “Sultana Kuran Aparılması” Məkalesi. “Elm” kez., Mart 1992, № 6 (403).
- TALIBZADE K. A., “Ahund Yusif Talibzade”, **Odlar Yurdu** kez., 10-17 Sentyabr 1992, № 26; 24-30 Sentyabr, 1992, № 27.
- TALIBZADE K., “Azərbaycanlı Panisamist Ahund Yusif”, **Odlar Yurdu** kez., 24-30 Sentyabr 1992, № 27.
- TALIBZADE K. A., Yusif Ziya Talibzade, **A. Şaikin Menzil Muzeyinde Sahlanılan Elyazması**, Kovluk 4.
- “Tercüman”, 1907, 1 İyun, № 43.